

Latvijas elektronisko publikāciju krājuma attīstības vadlīnijas

1. Vispārējie principi

1.1. *Mērķis un uzdevumi*

Šīs vadlīnijas nosaka Latvijas Nacionālās bibliotēkas (turpmāk tekstā LNB) darbības virzienus, ko tā uzņemas, lai nodrošinātu un garantētu kultūrvēsturiski nozīmīgu Latvijā izdotu elektronisko publikāciju (turpmāk tekstā e-publikācijas) vākšanu un saglabāšanu nākamajām paaudzēm.

LNB ir valsts dibināta institūcija, kas atbildīga par Latvijas iespiesto un e-publikāciju mantojuma krāšanu, bibliografēšanu, glabāšanu un pieejamību, tās sūtība ir kalpot izglītībai un zinātnei, Latvijas sabiedrības attīstībai kopumā.

Arvien straujāk pieaug to publikāciju skaits, kas ir „digitāli dzimušas”. E-publikācijas kļūst par neatņemamu dzīves sastāvdaļu, tāpēc ir svarīgi, lai tās tiktu vāktas un saglabātas tā, lai kalpotu par kultūrvēsturisku procesu raksturojošu lielumu. Ņemot vērā interneta dinamisko dabu un nepastāvību, nav zināms to e-publikāciju skaits, kas jau ir neatgriezeniski zaudētas. Tāpēc LNB ir izvirzījusi uzdevumu sistemātiski vākt un arhivēt Latvijā izdotas e-publikācijas, kurām ir nacionāla vai starptautiska kultūrvēsturiska nozīme saglabāšanai nākamajām paaudzēm.

1.2. *Tiesiskais pamatojums*

Latvijā e-publikāciju piegādi LNB nosaka Obligāto eksemplāru likums, kas stājies spēkā 2006. gada 20. jūnijā. Šajā likumā noteikts, ka LNB ir tiesības un pienākums saglabāt Latvijā radītās e-publikācijas. Publikācijām, kurām ir ierobežota pieejamība, izdevējs nodrošina LNB piekļuvi tiešsaistes publikācijas kopijas iegūšanai.

1.3. *Izaicinājumi*

Galvenās problēmas, kas saistītas ar e-publikāciju krājumu veidošanu, ir to milzīgais apjoms un formātu dažādība, kā arī straujie attīstības tempi, mainība un nepastāvība.

E-publikāciju vākšanu un saglabāšanu ietekmē arī citas problēmas:

- lai noteiktu e-publikācijas satura kvalitāti un vērtību, nepieciešama tās papildus analīze;
- jāņem vērā e-publikāciju tehniskās prasības un ietilpība;
- e-publikācijām bieži ir dinamiska struktūra un mainīgs saturs;
- e-publikāciju pieejamību ietekmē mainīgā tehnoloģiju un programmatūru vide;
- e-publikāciju krājuma veidošanā svarīga ir metadatu ieviešana un to kontrole;
- jārisina autortiesību jautājumi saistībā ar piekļuvi.

1.4. *E-publikāciju krājuma veidošanas pamatprincipi*

Latvijas e-publikāciju komplektēšanai tiek piemēroti līdzīgi principi kā tradicionālajiem izdevumiem, galvenais uzsvars tiek likts uz visaptverošu nacionālā digitālā mantojuma saglabāšanu.

LNB plāno :

- attīstīt visaptverošu, reprezentatīvu Latvijas e-publikāciju krājumu, kas atspoguļo Latvijas sabiedrības attīstību;
- vākt e-publikācijas, kas atspoguļo Latvijas valdības darbību un funkcijas;
- vākt arī ārvalstīs publicētos izdevumus, kas saistīti ar Latvijas vēsturi un kultūru (tā saukto Letiku).

LNB savā krājumā iekļauj šāda veida e-publikācijas:

- elektroniskie izdevumi, izdoti uz fiziskiem datu nesējiem (disketes, diski, kompaktdiski u. tml. veidā) un paredzēti publiskai izmantošanai;
- tiešsaistes publikācijas - jebkuri Latvijā radīti un internetā pieejami darbi, kas satur vispārpieejamu tekstuālu, vizuālu vai audiovizuālu informāciju.

Minētie e-publikāciju veidi laika gaitā var mainīties, atbilstoši jaunu tehnoloģiju un programmatūru attīstībai, kā arī mainoties krājuma attīstības politikas vajadzībām un prioritātēm.

E-publikāciju atlase ir jāveic saskaņā ar noteiktiem kritērijiem. Tie ir definēti katram e-publikāciju veidam atsevišķi (sk. E-publikāciju atlases un komplektēšanas kritēriji).

LNB atbalsta formātu standartizāciju, lai varētu nodrošināt efektīvu un ilglaičīgu e-publikāciju saglabāšanu un arhivēšanu. Tomēr LNB apzinās, ka tai ir jāattīsta komplektēšanas pieeja dažādiem publikāciju formātiem, kas pastāv šobrīd, kā arī jaunajiem, kas vēl parādīsies.

LNB primārais uzdevums nav atspoguļot tehnoloģiju attīstību, lai gan tas netieši var tikt atspoguļots krājuma attīstības rezultātā.

1.5. Sadarbība

LNB ir tiesības slēgt vienošanos ar citām institūcijām, grupām un indivīdiem, lai varētu nodrošināt noteiktu veidu e-publikāciju krāšanu, saglabāšanu, aprakstīšanu un piekļuvi.

1.6. Piekļuve

Saskaņā ar Obligāto eksemplāru likuma 8. pantu un 2007.g. decembra izmaiņām Autortiesību likumā e-publikācijas, kuru izmantošanai nepieciešama autorizācija, ir pieejamas pētniecībai vai mācībām LNB telpās, kā arī Latvijas bibliotēku slēgtajā tīklā.

Bezmaksas e-publikācijām tiek nodrošināta piekļuve Internetā.

LNB nodrošina piekļuvi e-publikācijām tā, lai tiktu ievērotas autortiesības, kā arī vienošanās ar izdevējiem.

1.7. Saglabāšana

LNB veic e-publikāciju saglabāšanas pasākumus, lai nodrošinātu krājumā esošo publikāciju ilgmūžību un pieejamību.

LNB uzņemas e-publikāciju pārvaldību un uzturēšanu.

LNB cenšas saglabāt e-publikāciju saturu, funkcionalitāti un pilnīgu attēlošanu, prioritāte tomēr ir satura saglabāšana.

1.8. Pārraudzība

LNB e-krājuma veidošanas pārraudzība tiek veikta kā daļa no vispārējā krājuma veidošana procesa un tā izvērtēšanas.

Lēmumi par e-publikāciju atlasēm un komplektēšanas kritērijiem tiek pieņemti LNB Obligāto eksemplāru nodaļā, sadarbojoties ar LNB Krājuma attīstības padomi, citām LNB nodaļām un saskaņā ar administrācijas lēmumiem.

Ieteikumi komplektēšanai tiek pieņemti no LNB personāla, lietotājiem vai citiem avotiem; to atbilstība tiek izskatīta, pamatojoties uz šīm vadlīnijām.

LNB pārskatīs šo vadlīniju atbilstību un pielietojumu pēc vajadzības.

2. E-publikāciju atlasēm un komplektēšanas kritēriji

2.1. Elektronisko izdevumu atlasēm un komplektēšanas kritēriji

Attīstoties informācijas tehnoloģijām, daļa publikāciju, kas agrāk tika izdotas citos formātos vai kā tradicionālie iespaidarbi, tiek izdoti un tiražēti elektroniskos datu nesējos. Tāpat kā tradicionālie iespaidarbi, tā ir nacionālā kultūras mantojuma sastāvdaļa, par kura vākšanu, saglabāšanu un ilglaicīgu pieejamību ir atbildīga LNB. Dinamiskā fizisko datu nesēju attīstība tiražēto elektronisko izdevumu saglabāšanu un pieejamību dara īpaši aktuālu. Jau šobrīd daļa elektronisko publikāciju, kas izdotas pirms divdesmit, piecpadsmit gadiem, vairs nav izmantojamas. Tādēļ ir svarīgi ne tikai tās vākt, bet nodrošināt arī to saglabāšanu.

2.1.1. Tiesiskais pamatojums

Obligāto eksemplāru likums definē elektronisko izdevumu kā skaņu ierakstu, videoierakstu vai datorierakstu, kas tiražēts kasetēs, disketēs, diskos, kompaktdiskos un tamlīdzīgā veidā un paredzēts publiskai izmantošanai.

Obligāto eksemplāru likums juridiski nosaka prasības un kārtību, kādā Latvijas izdevējiem jāpiegādā LNB elektroniskie izdevumi :

- „5.pants. 2. 4. trīs eksemplāri no katra elektroniskā izdevuma, izņemot šā panta trešajā daļā minētos gadījumus”;
- „5.pants. 3. Ja elektronisks izdevums ir iespaidarba pielikuma vai mācību komplekta sastāvdaļa, tas piegādājams kopā ar iespaidarbu atbilstoši attiecīgā iespaidarba eksemplāru skaitam”;
- likuma pielikuma II.punktā minēti tie elektronisko izdevumu veidi, kuri piegādājami LNB kā obligātais eksemplārs.

2.1.2. Galvenie elektronisko izdevumu atlasēm un komplektēšanas kritēriji

LNB komplektē :

- Latvijā izdotos elektroniskos izdevumus;
- ārvalstīs izdotus elektroniskos izdevumus, kas saistīti ar Latvijas vēsturi un kultūru.

LNB komplektē sekojošus elektronisko izdevumu veidus :

- skaņu ieraksti (skaņuplates, skaņu kasetes, skaņu kompaktdiski un minidiski, skaņu ieraksti ar tekstizdevumu pielikumiem);
- videoieraksti (videokasetes, videodiski, interaktīvie kompaktdiski, videoieraksti ar tekstizdevumu pielikumiem);
- datorieraksti (disketēs, diskos un kompaktdiskos tiražēti datorieraksti pilnā komplektācijā).

2.2. Latvijas tīmekļa vietņu atlasē un komplektēšanas kritēriji

2.2.1. Tiesiskais pamatojums

Latvijas Obligāto eksemplāru likums nosaka, ka LNB var automatizēti vākt un arhivēt (rasmot) internetā pieejamās tiešsaistes publikācijas, kas ir daļa no Latvijas digitālā mantojuma. Likumā noteikts:

- „5.(5) Internetā brīvi pieejamās tiešsaistes publikācijas automatizēti vāc un arhivē (rasmo) Latvijas Nacionālā bibliotēka.”
- „5.(6) Ierobežotas pieejamības tiešsaistes publikāciju izdevēji nodrošina Latvijas Nacionālās bibliotēkas piekļuvi tiešsaistes publikācijas kopijas iegūšanai.”

2.2.2. Galvenie tīmekļa vietņu atlasē kritēriji

Tīmekļa vietnes arhivēšanai (rasmošanai) tiek atlasītas pēc sekojošām pazīmēm:

- publiskas, visiem pieejamas tīmekļa vietnes, kas radītas Latvijā vai attiecas uz Latviju;
- ierobežotas pieejamības tīmekļa vietnes, kas radītas Latvijā;
- tīmekļa vietnes, kuras iespējams identificēt;
- valsts un pašvaldību tīmekļa vietnes;
- tīmekļa vietnes, kurām ir nacionāla vai starptautiska nozīme (ņemot vērā to svarīgumu kultūrvēsturē, zinātnē, izglītībā, vietnes ar ilgstošu vērtību) – arī tās, kas radītas ārpus Latvijas

LNB Latvijas tīmekļa vietņu arhivēšanai (rasmošanai) izmanto divas pieejas:

- automatizēti tiek arhivētas (rasmotas) publiski pieejamas tīmekļa vietnes;
- ierobežotas pieejamības tīmekļa vietnes tiek arhivētas (rasmotas) pēc vienošanās ar īpašnieku.

Gadījumos, kad tiek veikta tīmekļa vietņu automatizēta arhivēšana (rasmošana), tiek arhivētas visas tīmekļa vietnes, kas atbilst definētajiem satura kritērijiem (sk.zemāk). Tas nodrošina arhivēto (rasmoto) tīmekļa vietņu pilnīgu aptvērumu.

Tīmekļa vietņu satura atlasē un komplektēšana kritēriji

Visu tīmekļa vietņu atlasē kritērijs arhivēšanai (rasmošanai) ir to tematiskais un saturiskais aptvērums. Tiek arhivētas (rasmotas) tīmekļa vietnes, kuras aptver sekojošas pamattēmas:

- Kultūra (māksla, literatūra utt.) Latvijā;
- Izglītība Latvijā;
- Zinātne Latvijā;
- Inovācijas Latvijā;
- Profesionālās organizācijas Latvijā;
- Latvijas sabiedrība;
- Latvijas valdība un pašvaldības.

No satura viedokļa tiek arhivētas arī :

- tīmekļa vietnes, kas paredzētas izmantošanai pētniecībā, piemēram, tās tīmekļa vietnes, kas satur rokasgrāmatas vai pētījumu ziņojumus;
- ievērojamu Latvijas rakstnieku, mūziķu, mākslinieku, pedagogu, politiķu, sabiedriski aktīvu cilvēku u.c. tīmekļa vietnes vai tīmekļa vietnes par viņiem;
- tīmekļa vietnes, kas attēlo jaunas komunikācijas formas, piemēram, emuāri.

Pakāpeniski LNB plāno ieviest arī tematisku tīmekļa vietņu arhivēšanu (rasmošanu), kas atspoguļo radošus vai aktuālus notikumus, epizodes, incidentus, pieredzi Latvijā, piemēram, ar Latvijas prezidenta darbību saistītus notikumus, vēlēšanas, kultūras pasākumus, dabas katastrofas u.c.

Tīmekļa vietņu arhivēšanas (rasmošanas) citi nosacījumi:

- tīmekļa vietņu automatizētās arhivēšanas (rasmošanas) grafiks tiek noteikts atkarībā no tīmekļa vietņu rakstura, temata, informācijas atjaunināšanas biežuma;
- priekšroka tiek dota pilnīgi visas tīmekļa vietnes arhivēšanai (rasmošanai). Tomēr, ja tehnisku vai citu iemeslu dēļ, tas nav iespējams, var arhivēt arī daļu no tīmekļa vietnes;
- arhivētajās (rasmotajās) tīmekļa vietnēs iekšējām saitēm būtu jādarbojas pareizi, izņemot gadījumus, kad oriģinālajā vietnē saites nav bijušas operatīvas. LNB nelabo kļūdas arhivētajās (rasmotajās) vietnēs, piemēram, HTML kodēšanas kļūdas, kas ir attēlotas oriģinālajā tīmekļa vietnē;
- tīmekļa vietnes, kas nav radītas Latvijā, bet kurām varētu būt nozīme Latvijas sabiedrībai (profesionālās organizācijas, ārvalstu valdību tīmekļa vietnes u.c.), tiek arhivētas vai arī, atsevišķos gadījumos, uz tām tiek norādīta saite.

2.2. Tiešsaistes publikāciju atlases un komplektēšanas kritēriji

Problēmas ar obligātā eksemplāra piemērošanu tiešsaistes publikācijām saistītas ar to, ka tradicionālo izdevumu gadījumā obligātais eksemplārs ir relatīvi nekritisks komplektēšanas mehānisms, kura mērķis ir pēc iespējas pilnīgāka nacionālā krājuma izveidošana. Tīmekļa vidē katrs indivīds, kuram ir pieeja internetam, var būt izdevējs. Turklāt tiešsaistes izdevējdarbība ir inovatīvas un mainīgas dabas, tāpēc komplektēšanai jābūt pietiekami elastīgai, lai varētu aptvert dažādus jau esošos, kā arī vēl tikai plānotos tiešsaistes publikāciju veidus.

LNB apzinās, ka tās iespējas komplektēt un arhivēt milzīgo tīmekļa vidi ir ierobežotas, tāpēc LNB turpmāk definē, ko tā vēlas iegūt ar obligātā eksemplāra starpniecību, lai nodrošinātu tiešsaistes publikāciju krājumu, kas tiek uzskatīts par ilgstošu kultūras un pētniecības vērtību.

LNB jāsaglabā publikācijas tādā formātā, kas ir lasāms, izmantojot standarta programmatūru un tehnoloģijas, un tādējādi pieejams esošajai un nākotnes lasītāju un pētnieku paaudzei.

2.2.1. Tiesiskais pamatojums

Obligāto eksemplāru likums juridiski nosaka prasību Latvijas izdevējiem piegādāt LNB noteiktu skaitu eksemplāru no katras Latvijā izdotas publikācijas jebkādā formātā, lai LNB varētu veidot nacionālo krājumu. Obligāto eksemplāru likumā noteiktas LNB tiesības un pienākums saglabāt vienu kopiju no Latvijā radītas tiešsaistes publikācijas.

2.2.2. Tiešsaistes publikāciju pazīmes

Jēdziena publikācija skaidrojums ir samērā plašs, lai varētu ietvert dažādos publikāciju veidus, kas nodoti publiskai izmantošanai mūsdienās un vai tiks nodoti nākotnē. Saistībā ar tiešsaistes publikāciju arhivēšanu LNB sākotnēji pievērsīsies tām tiešsaistes publikācijām, kas atbilst tradicionālajiem izdevumiem un kuras ir iespējams arhivēt atbilstoši LNB tehnoloģiskajām iespējām, kā arī izmantot arhivēšanas procesu.

LNB komplektē tiešsaistes publikācijas, ja tās atbilst šādām pazīmēm:

- publikācija varētu tikt izdota kā grāmata, žurnāls, brošūra, avīze u.tml. tradicionālajā izdevējdarbības praksē;
- publikācija ir tiešsaistes kopija darbam, kas izdots tradicionālā formā;
- publikācijai ir formālas rediģēšanas pazīmes, struktūra vai elementi līdzīgi tradicionāli izdotajiem izdevumiem (nosaukums, autors(i), ISBN vai ISSN u.c.);
- lai raksturotu publikāciju, tiek minēti tādi vārdi kā „apcerējums”, „eseja”, „pētniecisks ziņojums”, „vadlīnijas”, „rokasgrāmata”, „biogrāfija”, „romāns”, „dzeja”, „enciklopēdija” u.c.

Noteikti publikāciju veidi netiek vākti (vai var tikt arhivēti pēc atsevišķa pieprasījuma). Galvenokārt, tās ir publikācijas, kas palīdz lietotājam orientēties tīmekļa vietnē vai pēc dabas ir informatīvas, piemēram, piedāvāto pakalpojumu īss uzskaitījums, kontaktinformācija u.c.

LNB nekomplektē (izņēmumi):

- nepabeigtas un neoficiālas publikācijas, kopsavilkumi;
- privātā korespondence un ziņojumi;
- ziņojumi presei;
- publiskās saziņas produkti – e-pasts, diskusiju grupas, tiešsaistes spēles u.c.;
- īslaicīga rakstura informācijas vienības un reklāmas;
- ziņu portāli;
- datubāzes un jēldati (raw data);
- notikumu un pasākumu programmas;
- atkārtoti publikāciju izdevumi vai to daļas, kas nav būtiski atšķirīgas no kopijām, kas ir jau savāktas;
- programmatūras;
- transporta kustības saraksti u. tml.

2.2.3. Formāti

Tiešsaistes publikāciju komplektēšanā priekšroka tiek dota standarta formātiem, kas vislabāk nodrošina ilgtermiņa saglabāšanu. LNB rekomendē lietot šādus formātus.

Ieteicamie formāti:

– Teksta dokumenti

- PDF/A
- XML
- TXT

– Attēli

- TIFF
- PNG

Pieļaujamie formāti

– Teksta dokumenti

- RTF
- MS Word

– Attēli

- JPEG
- JPEG 2000